

УДК 340.15(=512.19)

Г. П. Пономарьова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

А. П. Андрєєва

студентка господарсько-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ВІД УЛУСУ ДО ХАНСТВА

«Ми не спільнота кримських татар, а кримськотатарський народ, який живе на своїй землі. Ми навіть не національна меншина, а корінний народ Криму».

Мустафа Джемільєв,
кримськотатарський громадський діяч,
правозахисник, дисидент

Статтю присвячено одній із малодосліджених проблем у царині історії держави і права України – історичному розвитку та державно-правовому становленню кримськотатарського народу. Окреслено процеси появи та утвердження кримських татар на теренах сучасної України, трансформацію адміністративно-територіальної одиниці Золотої Орди – Кримського улусу в окрему державу – Кримське ханство. Визначені основи державного ладу та правової системи кримських татар у період зародження та подальшого розвитку їх державності.

Ключові слова: кримськотатарський народ, Золота Орда, Кримський улус, Кримське ханство, кримськотатарська державність.

Постановка проблеми. Переосмислення історичних подій віднаходить своє відображення, зокрема, у вітчизняному законодавстві. Постановою Верховної Ради України № 1140-VII від 20 березня 2014 р. кримськотатарський народ було визнано корінним народом України [16]. Обов'язковою умовою, властивою корінному народові, є відсутність власної державності за межами країни проживання/громадянства [1, с. 19]. За браком такого інструменту захисту власної етнокультурної ідентичності, як наявність етнічно спорідненої держави («історичної батьківщини»), корінні народи перебувають в уразливому становищі [1, с. 20], що безпосередньо стосується і кримських татар. Саме тому такі етнічні спільноти потребують визнання з боку країни, у складі якої перебувають, спеціального гарантування прав щодо збереження самобутності (тобто розвитку мови, культури) на законодавчому рівні.

Основоположним аспектом визнання статусу народу як корінного є його історія. Обґрун-

тування «закоренілості» проживання етнічної спільноти, самобутніх особливостей і необхідності спеціального виокремлення задля їх захисту стає підставою для реалізації «історичної справедливості» у нормативно-правовому акті. Таким чином, постає необхідність дослідження історії появи та утвердження кримських татар на теренах Північного Причорномор'я та Криму, а також виникнення та розвитку їх державного осередку – Кримського ханства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний науковий доробок у сфері кримиознавства як складника сходознавства становлять роботи А. Кримського та В. Возґріна. Варто також відзначити праці таких учених, як: Н. Беліцер, Р. Беспалов, О. Галенко, В. Крисаченко, О. Немировський, Ю. Селезньов та ін.

Мета статті – визначити основи державного ладу та правової системи кримських татар у період зародження та подальшого розвитку їх державності.

Виклад основного матеріалу. Територія Кримського півострова ще з V ст. до н. е. [9, с. 1178] перебувала у складі таких держав, як Боспорське царство, Понтійське царство, Римська імперія, Візантійська імперія, Хозарський каганат, Київська Русь (Тмутороканське князівство), Румський султанат, Золота Орда. Їх заселяли киммерійці, скіфи, таври, сармати, алани, римляни, готи, гуни, сельджуки, греки та багато інших. Поява татар пов'язується із захопленням Криму Золотою Ордою в XIII ст. [9, с. 1178]. У 1233 р. ординці витіснили з Криму сельджуків і заснували в Судаку своє намісництво, саме тому цей рік і вважають в етнографії «початком історії кримських татар» [3, с. 126].

Походження та значення етноніму «татари» є досі предметом історичних дискусій, а за твердженням українського історика-сходознавця Агатангела Кримського, цей етнонім є ненауковим [18, с. 1]. Плутанину в інтерпретацію вносять літописні відомості, які використовують етнонім «татари», описуючи події, що відбувалися набагато раніше XIII ст. Наприклад, у Суздальському літописі (список XV ст.) про бій Володимира Великого з печенігами 996 р. писалося, що він «бився того літа у Василеве з Татарами». А про бій русинів з печенігами 1091 р. літописець зазначав, що «Татарове взяши гради», надаючи такий перелік тих, кого саме він вважає «татарове»: «Татарове есть Трькмени, Печенези, Турци, Куманци, тожь и Половци» [18, с. 2].

Лаврентіївський літопис, укладений у 1337 р., про набіги монголів 1223 р. оповідає таким чином: «Того же лета явишася языци, их же никто же добрь ясно не весть, кто суть и отколь изидоша, и что язык их, и которого племени суть и что вера их; и зовуть я Татары, а инии глаголють – Таурмены, а другии – Печенези» [3, с. 12], тим самим підтверджуючи зв'язок між появою татар на теренах сучасної України з монгольською експансією на захід.

Агатангел Кримський визначає етнонім «татари» як «ненаукову назву мусульмансько-турських (тюркських) народностей, котрі живуть у Криму, на Волзі (казанці, астраханці та ін.), в Сибіру, Кавказьких краях» і водночас «монгольським коліном», тобто відгалуженням ординців. Про те, якою саме мовою розмовляли татари (монгольською чи тюркською) він іронічно пише: «русини XIII в. не завдавали собі великого труду розбирати, чи є одміна між мовою монгольською й мовою тюркською» [18, с. 1],

хоча сам визнає татар тюркомовним племенем на відміну від монголів. Таким чином, це дає нам підстави іменувати ординців як татаро-монголів, що відповідає трактуванням сучасної історіографії.

Відокремлюючи татар як «монгольське коліно», Агатангел Кримський паралельно характеризує Кримське ханство як «уламок від Золотої Орди» [18, с. 2] – один з її уділів-улусів. Відзначимо, що і сама Золота Орда спочатку була одним із улусів Монгольської імперії, утвореної внаслідок завоювань Чингізхана, до її фактичного розпаду в 1294 р. Лише наприкінці XIV ст. золотоординські хани почали титулувати себе «великими» або ханами «Великої Орди», де слово «великий» було ознакою суверенності, верховності [5] – свого роду аналог титулу «великий князь».

Улуси були адміністративно-територіальними одиницями Золотої Орди, а також її податковими округами. Вони часто надавалися великими ханами у родові володіння за службу, тобто мали характер вотчин. Територіально Кримський улус охоплював землі між річками Дон і Дніпро, тобто Кримський півострів, за винятком генуезьких колоній на півдні, степову материкову частину і руські землі – Переяславське і частину Чернігівського князівств [11, с. 122]. Кримський улус («самоназва» Кримський Юрт) складався з семи бейликів, що отримали назви від родів беїв, які ними керували: Ширин, Барин, Кипчак, Мансур, Сиджеут, Яшлав, Аргин [3, с. 127]. Беї підпорядковувалися улусному хану, резиденція якого знаходилася у Солхаті [4, с. 286] (нині м. Старий Крим), і формували своїми силами основу війська улусу. На вимогу золотоординського хана улус надавав військову підмогу, здійснюючи тим самим набіги на території Східної Європи і, зокрема, на Русь [12, с. 19].

Кримський Юрт підтримував активні торгово-економічні зв'язки з генуезькими колоніями, що виплачували Юрту данину [9, с. 1178]. Саме від них татари переймали способи обробітку землі, а також ведення сільського господарства [4, с. 298], тим самим здійснюючи поступовий перехід від кочівницького до осілого способу життя. Про високий рівень торгових взаємин між улусом та італійськими поселенцями свідчить факт складення італійцями у 1295 р. розмовного словника під назвою «Кодекс Куманікус», який слугував купцям помічником у спілкуванні з тюркомовним населенням півострова [14, с. 13].

Для Монгольської імперії було характерним скликання курултайв – ханських зборів, на яких формувалися ополчення і вирішувалися нагальні проблеми імперії. Згадка про курултай міститься у творі «Джамі ат-тавріх» (або «Зібранні літописів»), автором якого є Рашид-ад-Дін – придворний лікар, а згодом візир при дворі монгольських правителів Ірану (Держава Хулагуїдів) [12, с. 18]. У главі, присвяченій «війнам, які вело військо монгольське в Булгарі, Русі...», оповідається: «Восени згаданого року (1236 р.) всі царевичі (маються на увазі чингізиди – хани-нащадки Чингізхана), які знаходилися там, влаштували курултай і, за спільною згодою, пішли війною на русів» [18, с. 30]. У майбутньому курултай матиме вагоме значення для кримських татар: 26 листопада 1917 р. (за старим стилем) у Криму буде скликаний Перший Курултай кримськотатарського народу, який проголосить створення Кримської Народної Республіки, затвердить її Конституцію та обере національний уряд (Директорію) [1, с. 55]. На сьогодні Курултай, який має давню історію виникнення, визнається вищим представницьким органом кримськотатарського народу на законодавчому рівні [16].

Значний вплив на розвиток Кримського улусу, а згодом Кримського ханства, здійснила релігія – іслам. У 1312 р. Золоту Орду очолив Узбек-хан. Здобувши владу за допомогою арабо-мусульманських сановників і керуючись їхньою підтримкою надалі, Узбек-хан запроваджує іслам як державну релігію, а сам приймає титул «султана» [15]. Ця подія мала значення для становлення системи державного управління, права та судочинства, що будуть діяти й після перетворення Кримського улусу на ханство. У Криму встановлюється змішане релігійно-адміністративне управління. Так, муфтії (глава духовенства) за державною значущістю перебував одразу за ханом, міг давати йому поради щодо керівництва улусом. Наступними були кадії – судді, що розглядали справи як кримінального, так і цивільно-правового характеру на основі джерел ісламського права. Ісламське право (його сунітський напрям) стало частиною правової системи Кримського улусу та ханства [13]. Мудеріси, духовні наставники, відали освітою народу. Вищі духовні сановники, шейхи володіли винятковими повноваженнями у розгляді несудових тяжб [3, с. 129].

Колишня велич Золотої Орди була підірвана міжусобною боротьбою за владу (1359–1380 рр.) [7, с. 133]. Частими випадками

цього періоду були брато- та батьковбивства, короткі терміни обіймання престолу золотоординськими ханами. Останніми фактичними очільниками Орди стали навіть не нащадки Чингізхана. Результатом кризи у колах центральної влади стали поразки у дипломатичній сфері (наприклад, венеціанський сенат, іменуючи правителів Золотої Орди «ефемерними ханами», не рекомендував консулу своєї колонії посилати до них послів [2, с. 35]) і військовому поприщі – це поразки Орди від литовського князя Ольгерда на Синіх Водах 1362 р. і від московського князя Дмитра Донського на Куликовому полі 1380 р. Скорочується територія Кримського улусу: за ним зберігається лише Кримський півострів і степи на материковій частині [7, с. 133], частина руських земель захоплюється Литвою. Династичні перипетії серед ханів Золотої Орди призведуть згодом до створення нових самостійних держав на теренах її колишніх улусів – Ногайської Орди, Сибірського, Казахського, Узбецького, Кримського ханств, Московії, Валахії, Молдавії тощо.

Отже, внаслідок політичної кризи в Орді активізуються самостійницькі орієнтації серед улусних ханів. З 1419 по 1422 рр. від імені ханів Кримського улусу Бека-Суфі та Давлет-Берді чеканяться монети, на яких замість колишнього титулу «султан син султана» – символічної конструкції, що означала підпорядкування верховному султану Золотої Орди – з'являється більш високий і суверенний титул «султан» [2, с. 41, 43]. Самостійність і верховність ханів улусу визнавалася й їх південними сусідами – італійцями, які в своїх дипломатичних листах почали іменувати кримських ханів «імператорами». Зокрема, 1 лютого 1424 р. губернатор Генуї Франческо Буссоном писав консулу і чиновникам Кафи: «у даний час ми ясно бачимо, що ви будете в мирі з імператором Солхата» [2, с. 42].

Початок історії Кримського ханства як незалежної від Золотої Орди держави пов'язується з іменем Хаджі Ґерая (Ґірея). Саме він започаткував династію, представники якої перебували при владі понад три століття. Народився та виховувався майбутній державець у Литві, де перебував у вигнанні його батько Ґіяс ед-Дін [4, с. 302]. Варто зазначити, що Велике князівство Литовське, маючи небезпечного сусіда на сході, часто приймало під свою протекцію перманентно воюючих один з одним ханів – розбрат між ними був на руку литовським князям. Так, зокрема, правитель Золотої Орди Тохтамиш,

зазнавши поразки від Тамерлана, переховувався у Великому князівстві Литовському і навіть за військової допомоги князя Вітовта зміг на короткий термін встановити владу над Кримом [17].

У 1428 р. відбувається перша спроба Хаджі Ґерая оволодіти майбутнім ханством, яка завершується поразкою та поверненням Ґерая до Литви [14, с. 22]. У 1441 р. за підтримки князя Сигізмунда Кейстutowича та бейських родів Криму Ширин, Аргин, Кипчак і Барин Ґераю вдається усунути від влади тодішнього кримського хана Сеїд-Ахмеда (онука Тохтамиша) та закріпити свої позиції в Кримі [4, с. 303; 14, с. 22]. Головною причиною підтримки кримськими бєями Хаджі Ґерая дослідники називають таку: допоки майбутнє ханство залишалося в залежності від правителів Орди, кримські бєї, які володіли численними земельними угіддями, могли в будь-який момент їх втратити. Формально верховними власниками цих територій були ординські хани, а кримські «магнати» аристократичних родів залишалися їх васалами. Правителі Орди могли роздавати землі бєїв іншим особам, наприклад родичам, намагаючись зміцнити тим самим своє хитке панування в Кримі [4, с. 303].

Частина науковців відмежовує створення Кримського ханства 1441 р. – першим успішним оволодінням Кримом Хаджі Ґераєм. Також віднайдені перші карбовані монети від імені Ґерая датуються саме цим роком (були ще монети від 1443 р.). Однак Ґерай час від часу втрачав свою владу на користь інших чингізидів і, зокрема, ординських ханів. Остаточо утвердитися на ханському престолі він зміг у 1449 р. [6]. Таким чином, вважаємо за рік створення нової держави 1449 р., оскільки саме тоді ханство позбавляється залежності і впливу свого колишнього «власника» – Золотої Орди.

Кримське ханство мало характерні риси тодішніх степових об'єднань: спадкова влада верховного правителя (хана), суворієрархічність владної вертикалі, збереження племінної організації [11, с. 115]. Столицею держави став Бахчисарай, куди Хаджі Ґерай переніс свою резиденцію з Солхату [3, с. 131]. Певні риси управління у татар збереглися ще з часів улусу. Адміністративно-територіальна структура ханства являла собою поділ на каймаканства (бєйства) та кадилики. Каймаканство було найбільшою адміністративною одиницею ханства, на півострові нараховувалося їх 6: Бахчисарайське, Амечетське, Карасубазарське, Гезлевське, Кафінське, Перекопське. Каймаканства

включали, своєю чергою, від 5 до 9 кадиликів, а кадилики охоплювали міста та селища з дворами [4, с. 518]. Кадиликами управляли кадії, духовні судді. Каймаканства очолювалися, як колись бєйлики Кримського улусу, представниками знатних племен – бєгами (бєями). Чотири роди, а саме Ширин, Барин, Аргин і Кипчак, що в минулому допомагали Хаджі Ґераю прийти до влади, вважалися головними – вожді цих племен мали титул карачу-бєгів, а їхнє слово було вирішальним у засіданнях ханського дивана. Бєги складали присягу ханові на своїх з'їздах – курултаях [8], скликання яких своїм корінням сягали традицій чингізидів Монгольської імперії.

Титул верховного правителя – хана – успадковувався винятково в межах роду Ґераїв. Його компетенція окреслюється в роботі шведського історика Йоганна Тунманна «Кримське ханство»: «До повноважень хана, якими він користувався навіть під османським володарюванням, належать: хутба (публічна молитва за здоров'я хана в усіх мечетях), оприлюднення законів, командування військами, карбування монети, право встановлювати мито і обкладати підданих християн і юдеїв податками. Керує він за давніми звичаями» [20].

Таким чином, Й. Тунманн окреслює одну з основ правової системи Кримського ханства – звичай. Проте писане законодавство у ханстві теж мало місце. Хан мав право законодавчих пропозицій, які обов'язково узгоджувалися з бєгами. Й. Тунманн пише: «Жодні договори, закони чи розпорядження, що стосуються нації, не мають щонайменшої сили, якщо вони не затверджені та не підписані бєгами <...> Якщо хан видає накази, суперечні його законам, то бєги можуть їх оскаржити, і хан має скасувати свої накази» [20]. Усі акти правителя мали би відповідати приписам ісламського права, яке створене втілювати волю Аллаха, але на практиці глава держави часто відходив від норм шаріату.

Дорадчі функції в державі виконував диван. До його правомочностей входили вирішення питань зовнішньої політики, зокрема, початку військових дій, підтримки дипломатичних зносин, внутрішньополітичних проблем, перегляд судових рішень кадіїв, а також суд над принцями з роду Ґераїв, яким диван міг присудити навіть смертну кару [12, с. 100]. Мустафа-ага, посол Аділь Ґерая у датського короля (друга пол. XVII ст.), так визначав його роль в управлінні: «Могутні бєги, які разом з великим ханом у таємній своїй раді про найважливіші держав-

ні справи судять і радять, мають таке ж саме значення, як ото курфюрсти в (Священній) Римській імперії» [4, с. 542].

Склад цього державного органу висвітлює в своїй «Книзі подорожей» турецький мандрівник, богослов Евлія Челебі. Так, чим вищою була посада, тим ближче сидів посадовець до хана на засіданнях дивана. Праворуч від хана сидів калга-султан – один із принців роду Ґераїв, як правило, його син, що був правонаступником після смерті хана. Він завідував військовою справою ханства, очолював 60-тисячну піхоту, здійснював дипломатичне представництво країни. Управляв східною частиною ханства. Поруч із ним сидів муфтії – верховний богослов-правник, який своїми фетвами міг тлумачити Коран і закони Шаріату, а також відлучати людину від ісламу, оголошуючи її бейнамазом, тобто негідним бути мусульманином. Важливим обов'язком муфтія було призначення та усунення кадіїв у кадиликах, відкриття нових і підтримка старих шкіл – від сільських мектебів до міських медресе – закладів, де вивчали богослов'я та право. Муфтії особисто дбали і про розвиток науки, зокрема про умови побуту і роботи кримських учених, а також опікувалися лікарською практикою в країні [4, с. 529, 530].

Наступними сідали міські мулли – настоятелі мечетей і 24 кадії. Всі вони розглядали і вирішували суперечки та позови, що надходили з їх судових округів, казів. Якщо ставало відомо, що хтось із них був хабарником або з інших причин несправедливо відправляв правосуддя, тоді татарські богослови-правники, улеми, забивали їх на смерть камінням. На стороні калги-султана перебував і головний скарбник держави, дефтердар, а також міг сідати ханський візир, однак він, як правило, проводив диван стоячи опліч хана.

Ліворуч від хана сидів нуреддин-султан – наступний спадкоємець престолу після калги, зазвичай це був брат хана, очолити країну він міг за умови одночасної смерті як хана, так і першого правонаступника – калги-султана. Нуреддина та калгу міг призначати і судити лише хан. Нуреддин управляв західною частиною ханства, до його обов'язків також входило керівництво всіма судами держави, охоронцями ханських покоїв, нагляд і контроль за їхньою діяльністю. Він очолював піхоту в 40 тисяч шабель, міг здійснювати дипломатичне представництво країни. Поруч з ним сиділи беги знатних родів, вони формували основу ханського війсь-

ка, погоджували та підписували накази хана. Найголовнішим був бег роду Ширин. Далі сиділи служник «уряду» – диван-ефенді, що завідував організаційними питаннями його скликання, скарбники, писарі, секретарі дивана [10; 20].

У 1475 р. татаро-генуезьке військо було розгромлене османською осадою. Кримський хан Менглі Ґерай був узятий у полон, в якому перебував до 1479 р. Його повернення на Батьківщину ознаменувало нову віху в історії Кримського ханства – протекторат Османської імперії [3, с. 150].

Державність кримськотатарського народу переривається у 1783 р.: спочатку колишнє ханство було перетворено на Таврійську область Російської імперії, а згодом увійшло до складу Новоросійської губернії. У часи національно-визвольних змагань поч. ХХ ст. кримські татари будуть боротися за відновлення своєї державності. У листопаді 1917 р. буде скликаний представницький орган – Курултай, однак, вже не знатних кримських родів, а всього кримськотатарського народу.

Висновки і пропозиції. Отже, основи державності кримськотатарського народу починають формуватися ще в період перебування Криму у складі улусу Золотої Орди в XIV – XV ст. Зокрема, з цих часів ханство успадкувало традиції змішаного релігійно-адміністративного управління. Унаслідок політичного ослаблення Золотої Орди (завдяки чингізиду Хаджі Ґераю) колишня адміністративно-територіальна одиниця Орди здобуває незалежність та набуває статусу самостійної держави в 1449 р. Саме з іменем Хаджі Ґерая дослідники пов'язують початок історії нової суверенної держави – Кримського ханства. Її особливістю було те, що влада верховного правителя – хана – не мала абсолютного «самодержавного» характеру, хоча це було властиве степовим монархіям тодішнього періоду, а обмежувалася прерогативами представників знатних племінних родів – бегів, дорадчого органу держави – дивана, а після прийняття Кримського ханства під протекторат Османської імперії – волею турецького султана.

Правова система ханства поєднувала звичаєві та релігійні засади. Мусульманські богослови відігравали вирішальну роль як у державному управлінні, так і в судовій сфері. Відправлення судочинства здійснювалося місцевими релігійними суддями за нормами шаріату. Отже, ісламське право було одним з історичних джерел права на території сучасної України.

Таким чином, історія кримськотатарського народу, розбудова власної державності та правової системи є безпосереднім підтвердженням їх самотності. Вважаємо, що процес державно-правового становлення та розвитку кримських татар заслуговує на вивчення не лише в сфері науково-дослідної діяльності, але й у закладах вищої освіти, зокрема, у межах курсу такої навчальної дисципліни, як «Історія держави і права України».

Список використаної літератури:

1. Беліцер Н. Кримські татари як корінний народ. К.: ДП «Національне газетно-журнальне видавництво», 2017. 120 с.
2. Беспалов Р.А. Литовсько-ординські стосунки 1419–1429 рр. і перша спроба утворення Кримського ханства. Матеріали з археології та історії античного і середньовічного Криму. Вип. 5. Казань, 2012. С. 30–52.
3. Возгрін В.Є. Історичні долі кримських татар. М.: Видавничий дім «Думка», 1992. 446 с.
4. Возгрін В.Є. Історія кримських татар: нариси етнічної історії корінного народу Криму в 4 т. Т. 1. 3-є видання, стереотипне. Сімферополь: Видавничий дім «Тезис», 2013. 872 с.
5. Галенко О.І. Золота Орда, улус Джучі. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zolota_orda
6. Галенко О.І. Хаджи-Герей. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т–Я. /Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khadzhy_H
7. Галенко О.І. Що привело до утворення Кримського ханату? Історія Криму в запитаннях і відповідях. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. С. 132–134.
8. Галенко О.І. Яким був державний устрій Кримського ханату? Історія Криму в запитаннях і відповідях. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. С. 135–136.
9. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. Т. 3. С. 805–1200.
10. Книга подорожей: турецький автор Евлія Челебі про Крим (1666–1667 рр.). / Пер. і комент. Є.В. Бахревський. Сімферополь: Дар, 1999. 144 с.
11. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях. Відп. ред. В.А. Смолій. К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с.
12. Крисаченко В. Історія Криму. Кримське ханство: навчальний посібник. К.: Твім інтер, 2000. 335 с.
13. Лук'янов Д.В. Релігійні правові системи в сучасному світі: монографія. Х.: Право, 2015. 352 с.
14. Нариси історії та культури кримських татар. Відп. ред. Е. Чубаров. Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2005. 208 с.
15. Немировський О.О. Узбек. Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2013. Т. 10 : Т–Я. С. 217.
16. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: Постанова Верховної Ради України від 20.03.2014 р. № 1140-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>
17. Селезньов Ю.В. Токтамиш – останній хан Золотої Орди. Питання історії. М., 2010. № 2. С. 122–125.
18. Студії з Криму. I–IX. Відп. ред. А.Ю. Кримський. К., 1930. 214 с.
19. Тизенгоузен В.Г. Збірка матеріалів, що стосуються історії Золотої Орди. Т.2. М.-Л.: Вид-во АН СРСР, 1941. С. 27–79.
20. Тунманн Й. Кримське ханство. Сімферополь: Таврія, 1991. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tunmann/frametext.htm>

Пономарёва А. П., Андреева А. П. Процесс становления крымскотатарской государственности: от улуса до ханства

Статья посвящена одной из малоисследованных тем в области истории государства и права Украины – историческому развитию и государственно-правовому становлению крымскотатарского народа. Описаны процессы появления и утверждения крымских татар на территории современной Украины, трансформация административно-территориальной единицы Золотой Орды – Крымского улуса в отдельное государство – Крымское ханство. Определены основы государственного строя и правовой системы крымских татар в период зарождения и дальнейшего развития их государственности.

Ключевые слова: крымскотатарский народ, Золотая Орда, Крымский улус, Крымское ханство, крымскотатарская государственность.

Ponomarova H. P., Andrieieva A. P. The process of the formation of the Crimean Tatar statehood: from the ulus to the Khanate

The article is devoted to one of the little studied problems in the field of the history of the state and the law of Ukraine – the historical development and the state-legal formation of the Crimean Tatar people. The authors described the processes of emergence and approval of the Crimean Tatars on the territory of modern Ukraine, the transformation of the administrative-territorial unit of the Golden Horde – the Crimean ulus into a separate state – the Crimean Khanate. The foundations of the state system and the legal system of the Crimean Tatars during the period of birth and the further development of their statehood were determined.

Key words: *Crimean Tatar people, Golden Horde, Crimea ulus, Crimean Khanate, Crimean Tatar statehood.*